

A transzilvanizmus fogalmáról

A transzilvanizmus problémájával mind gyakrabban találkozunk a magyar irodalmi sajtó lapjain — határokon innen és túl. A kérdés régebbi, amolyan „fekete-fehér, igen-nem”-szerű szemléletmódját idővel — úgy tűnik — szerencsésen meghaladtuk. Ma már a transzilvanizmusról értekező vagy vitatkozó szerzők között nem akad olyan, aki nem abból indulna ki, hogy összetett, ellentmondásos jelenségről van szó. Kielégítendő az ilyen vizsgálódásokkal kapcsolatosan jogos szociológiai igényt is, a szerzők legtöbbje összefüggésbe hozza ezt az ellentmondásos jelleget azzal, hogy a transzilván ideológia a kispolgári osztály ideológiája, márpedig a kispolgárság közismerten ellentmondásos, pozitív és negatív vonásokat egyaránt hordozó társadalmi képződmény.

A továbbiak során a különböző szerzők vagy a pozitív, vagy a negatív vonásokat hangsúlyozva, a transzilvanizmust saját ízlésük, vonzalmuk, törekvésük szerint túlnyomórészt visszahúzó, illetve túlnyomórészt előremutató jelenségnek minősítik. Ezzel aztán voltaképpen vissza is zökkentek a meghaladottnak hitt hibás körforgásba: folytatódik a „fekete-fehér, igen-nem” alternatíva körüli kötélhúzás, annak a pozitívumok és negatívumok centizgetésével kiegészült változata. Folytatódik pedig azért, mert a jelenséget továbbra is egy statikus-metafizikus szemléletmód méricskéli.

Az eljárás leegyszerűsített modellje röviden így vázolható: Adva van egy terminus, a transzilvanizmus terminusa. Adva van egy ez ideig módszeresen még fel sem térképezett, mennyiség tekintetében igen nagy irodalom, ezen belül egy tucatnyi standard jellegű könyvészeti adat (tanulmányok, cikkek, viták címe és lelőhelye). A szóban forgó szemlélet most már a rendelkezésre álló irodalomból, rendszerint annak már feltárt területéről könnyűszerrel emelhet ki és kapcsolhat e terminushoz vonzalmainak, törekvésének megfelelő „konceptiót”, melyet még idézetekkel, forrásokra való hivatkozásokkal is alátámaszthat — a publicisztika szintjén.

Az a tény azonban, hogy ezen a szinten egymást kizáró „konceptiók” is forrásokra támaszkodó hitelességgel jelentkezhetnek, csak azt bizonyítja, hogy ezen a publicisztikai szinten a legjobb esetben a kérdés megközelítésének a módja tisztázható, a kérdés maga azonban ezen jóval túl menő munkát, immár tovább nem halogatható monografikus feldolgozást igényel.

Minden monografikus munka előfeltétele a tárgyra vonatkozó előzetes vízió, a jó munkahipotézis. Ehhez szánom adalékul az alábbiakat.

*

A fogalmi gondolkodás következetessége kategória és terminusa, kategória és definíciója átgondolt kimunkáltságán, módszeres megindokoltságán múlik. A kategóriák genezise viszont, fogalom és terminusának egymásra lelése, összeillése vagy össze nem illése annak az útnak az eredménye, amely a fogalmi gondolkodás igényeinek megfelelő letisztulásig vezet. Ez az út pedig, különösen a társadalmi élet kategóriái esetében kanyargós, kitérős, zerguzos pálya, mert ezek esetében kiváltképpen ellentmondásos, feszültséggel telített lehet a genezisz gondolati erőtere. E megállapításokat érdemes lenne az általánosság szintjén is ellenőrizni. Magam a transzilvanizmus fogalmának vizsgálata során jutottam el ebben a formában való rögzítésükhöz.

Fogalom — mondjuk, a transzilvanizmusról szólván, holott a transzilvanizmus, ama bizonyos „erdélyi gondolat” a tiszta gondolat szintjén soha meg nem fogalmazódott, bár különböző képviselői vagy ellenfelei kötetekre rúgó terjedelmű szöveget írtak össze róla. Csakhogy ezek a szövegek mindig adott, éppen felmerülő,

mindig esetleges témákhoz kötődő, esszészzerű, vagy még inkább publicisztikus jellegű, rendszerint polemikus pro vagy kontra eszmevuttatások voltak.

A tisztázás nehézségét éppen az okozza, hogy az a következetesen végig nem gondolt gondolat, amely e szövegekben meghúzódik, éppen a végiggondolás elmaradása miatt ezekben a szövegekben mindig csak ilyen nagyon olyan, központi, vagy periférikusabb oldalával jelentkezik, és sohasem egy sokoldalúan kidolgozott átfogó koncepcióként. Másrészt: mindig olyan emóciók és illúziók sugallta holdudvarral rendelkezik, amely — éppen amaz emóciók és illúziók, és főként konzekvenciáik gondolati tisztázásának elmaradása miatt — sokféle irányba való átmenetet, átértelmezést is lehetővé tesz.

A transzilvanizmus koncepcióját tehát, képviselői nem fogalmazták meg a letisztult gondolat szintjén. De szinte minden róla szóló, valamennyire is fejtegető jellegű szöveg immanens módon tartalmaz olyan általánost, amely belőle gondolati úton kiemelhető, többé-kevésbé letisztítható, s az illető szerző így „preparált” transzilvanizmus fogalma már szembesíthető más szerzők hasonló eljárással „preparált” transzilvanizmus fogalmával. A szövegek összetetésén túl, így a szövegekből kifejtendő (a szerző megfogalmazása híján a kutató által megfogalmazott) gondolatok szembesítéséről van tehát szó. Nem látványos és nem könnyű, de nélkülözhetetlen és felelősségteljes filológusi-teoretikusi munkáról.

Aki e feladatra vállalkozik, ha el akarja kerülni az „embarras de richesse” dilemmáját (tudniillik, hogy ahány szerző, szinte ugyanannyi transzilvanizmus!), akkor a szövegeiből kiolvasható főtrendenciát kell szükségszerűen rendező elvének tekintenie. Ez esetben (nagy vonalakban) két, időben egymást követő, egymást felváltó, ellentétes előjelű, mégis azonos terminussal jelölt uralkodó irányzatot különböztethet meg: 1. a húszas évek elejének *plebejusi* töltetű *korai transzilvanizmusát*, és 2. az ezt felváltó, a húszas évek közepétől fokozatosan felülkerekedő, a helikoni gondolkörbe csupán egy sajátos színeként — jellegzetes és bizonyára túlsúlyban levő, de nem kizárólagos színeként — integrálódó „erdélyi gondolat”-ot. Ezt genus proximával jelzősítve *helikoni transzilvanizmus*ként is megkülönböztethetjük a korábbi változattól, ha azonban lényegesebb tartalmára, tudniillik tendenciájára helyezük a hangsúlyt, akkor találóbbnak tűnik, hogy ezt — mintegy utalva fő sugalmazójára, Bánffy Miklósról és magára a tulajdonképpeni koncepcióra — *aulikus transzilvanizmus*nak nevezzük. (Nem mond ennek ellent az a tény, hogy a folyamat kezdetén különböző helikonisták egyidejű írásaiban még felfedezhetünk eltérő, olykor ütköző értelmezéseket is, mindben megragadható ugyanis olyan közös nevező, amelynek alapján az ellenzékiként jelentkező felfogás is az uralkodó tendencia alá besorolható változatként értelmezhető.)

A fentiekben érvényesülő, a fentiekből leszűrhető módszertani alapelvet így foglalhatnám össze: nem ragadható meg a transzilvanizmus fogalma az „adottság” szintjén. Ezen a szinten (ezt nem lépték, nem léphették túl a jelenség publicisztikai megközelítései) pozitív vagy negatív előjelű, de szükségszerűen csak szimplifikált, elvulgarizált, egyoldalú transzilvanizmusfogalom lehetséges. A transzilvanizmus jelensége, a maga valóban bonyolult, ellentmondásos konkrétságában csakis a történeti szemlélet segítségével ragadható meg, mert csak a történeti szemlélet alkalmas arra, hogy lényegét, tudniillik folyamat voltát, éspedig ellentétes pólusok közt mozgó, alakuló folyamat voltát érthetővé tegye.

A történeti szemléletet továbbá egy másik dialektikus szemponttal, az egész-látás, rész és egész egymást feltételező összefüggésének szempontjával kell kiegészíteni. Ennek az egész-látásnak a hiánya ugyancsak szimplifikálásra és vulgarizálásra vezethet. E követelmény tudatosítása azért fontos különösképpen, mert a feldolgozásra váró dokumentumok egy része — korabeli transzilvanisták és vitapartnereik írásai — ebből a szempontból korántsem egyértelműek, maguk is megtevesztő, félrevezető sugalmazásokat tartalmaznak. Nevezetesen a transzilvanizmus olyan szerű értelmezését, mintha az valami mindentől független külön erdélyi glóbusz terméke lenne, kizárólagosan erdélyi sajátosság — amiként az lenne, vele együtt az egész „valódi”, „törőlmetszett” erdélyi magyar szellemiség, irodalom, művelődés

stb. (Az így értelmezett, vulgarizált transzilvanizmusfogalomból származtatott „gleichschalt”-terminus: a „romániaság”.)

Nos akár a transzilvanizmus geneziséét és korai szakaszát, a kolozsvári *Keleti Újság* kora-húszas évekbeli évfolyamaiban, valamint a *Napkelet* című ugyancsak Kolozsvárott megjelenő irodalmi folyóiratban tanulmányozható *korai* vagy *plebejusi* transzilvanizmust vizsgáljuk, akár a húszas évek közepétől észlelhető átváltozását *helikoni*, azaz *aulikus* transzilvanizmussá — összefüggéseiben vizsgálva mindkét jelenség egyértelműen cáfolja az említett vulgarizálást.

A korai, plebejusi transzilvanizmusról szólva mindenekelőtt azt kell leszögezni, hogy az nem az erdélyi szellem szűznezésének köszönheti életét, nem valami autarkiai erdélyi képződmény, hanem a *magyar radikalizmus erdélyi változata*, az erdélyi új helyzethez, az új történelmi és politikai viszonyokhoz való akklimatizálódása, erdélyi továbbélése magyarországi veresége, elfojtása és üldözése körülményei között. Innen plebejusi demokratizmusa, innen jakobinus radikalizmusa, s ezen összefüggés evidenciájának igazolására elegendő lesz rámutatni arra, hogy e korai transzilvanizmus gondolatkörében milyen központi a szerepe a minden ásatagot kíméletlenül ostromozó Adynak. (A transzilvanizmusnak korát megelőző, még a főhatalom változása előtti műhelye, Szentimrei Jenő folyóirata az *Új Erdély* 1918 januári első számának programadó írása Ady Endre Egy ismeretlen Corvin-kódex margójára című írása!)

Ez a korai transzilvanizmus is kíméletlenül ostromoz mindent, ami a — Jászi megfogalmazta — „magyar feltámadás” útjában áll, az erdélyi úri konzervativizmust csak úgy, mint a magyarországi fehérterrort. És természetesen ezért és ekként támadják a transzilvanistákat, sütik rájuk a hazaárulás bélyegét a magyar reakció erdélyi és magyarországi csahosai egyaránt.

Ennek a plebejusi transzilvanizmusnak hangadó képviselői erdélyi októbristák, nyugatosok, galileisták, erdélyi demokraták, akik ebben az időben kézenfekvő természetességgel tekintik saját táborukhoz tartozónak azokat az elvbarátaikat, akik a forradalmak leverése után menekültek Erdélybe, akik formailag igen, de lelkileg — legalábbis az első években nem emigránsok ott, akik nem kis szerepet vállaltak magukra (például a Keleti Újságban és a Napkeletben) a magyar radikalizmus erdélyi (transzilván) változatának a képviselőjében, kidolgozásában.

Éppen ez a magyarázata annak, hogy amikor a magyar reakciónak a transzilvanizmus ellen intézett frontális támadása kudarcba fúl, és kecsesgetőbbnek ígérkezik — a magyarországi ellenforradalom konszolidálódása, a fehérterror leépítésével való szalonképessé tétele után — a transzilván pozíciókat az ideológiai trójai faló alkalmazásával bevenni, akkor a hadművelet első taktikai lépése: a transzilvanista tábor megosztása a magyar forradalmak emigránsainak diszkriminatív leválasztása útján, illetve az emigránsok megtűrésének, az alakuló új táborba való befogadásának olyan feltételekhez kötése, hogy a magyar forradalmat megtagadják, vagy legalábbis ezzel felérő reverzalist adjanak.

Ezzel párhuzamosan pedig folyamatosan megvalósult a transzilvanizmus metamorfózisa, átértelmezése, plebejusi indulatainak megszelídítése, radikalizmusának tompítása, történelmi „elmélyítése” és elromantizálása, hozzá akkomodálása egy általánosabb koncepcióhoz, mintegy asszimilálása. Megkönnyítette ezt az átértelmezést hiányos megfogalmazása, említett emocionális holdudvara. Ha a korai, plebejusi transzilvanizmus egyértelműen progresszív ideológiai jelenség volt, ez az átértelmezett, helikoni, vagy aulikus transzilvanizmus kétértelművé vált. A nacionalista türelmetlenség elutasítása, az együtt élő népek közötti megértés, kölcsönös megbecsülés gondolata különösen a nemsokára előretörő rasszizmussal szemben bizonyult pozitív humánértékének; ugyanakkor a forradalmi baloldal diszkrimináló elutasításával egyik tényezője volt a haladás jegyében álló kisebbségi egység meghiúsulásának — és ezzel éppen azt a negatív történelmi szerepet töltötte be, amit sugalmazói szántak neki.

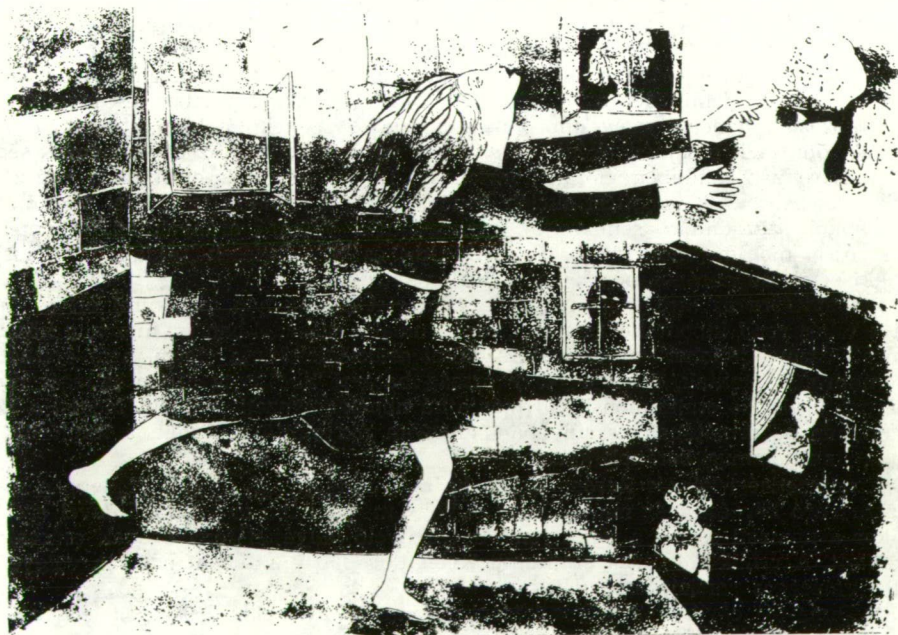
Mindebből pedig az egész-szemlélet szempontjából az a leglényegesebb, hogy amiként a transzilvanizmus geneziséét, ugyanúgy a fent vázolt metamorfózisát sem

értelmezhetjük kielégítő módon csupán az erdélyi, a romániai feltételekből. Sőt. A vázolt átértelmezés egy kidolgozott művelődéspolitika stratégiájának fokozatos megvalósítása volt. Ezt a művelődéspolitikát pedig nem Erdélyben koncipiálták.

Konklúzió: a transzilvanizmus, annak minden változása és organikus változata az egyetemes magyar szellemi élet belső vívódásainak függvénye, annak erdélyi vetülete, az erdélyi (romániai) sajátosságoknak megfelelő *viszonylagosan* autonóm szféra, az egésznek a részben való, a rész sajátos közegétől is meghatározott sajátos tükrözése. Egyetlen változatát, a változatok bármely folyamányát sem lehet helyesen értelmezni ettől az egésztől elszakítva. Amiként hasonló hiba lenne viszonylagos autonómiájáról, sajátosságát meghatározó fontos autochton tényezőiről is megfeledkezni.

A munkahipotézis, mely előfeltétele fogalmunk monografikus kidolgozásának, még mást is igényelhet. Az itt szóvá tett két követelmény minden bizonnyal lényeges alkotóeleme kell hogy legyen.

SÁRRÉTI SÁNDOR

KOPACZ MÁRIA GRAFIKÁJA